

VU Research Portal

Blurred Lines

van Onna, J.

2018

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van Onna, J. (2018). *Blurred Lines: A Study of White-Collar Crime Involvement*. [PhD-Thesis - Research and graduation internal, Vrije Universiteit Amsterdam].

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Samenvatting

(Dutch summary)

Inleiding

Fraude is een ernstig maatschappelijk probleem.¹ Het leidt tot grote financiële schade voor burgers, bedrijven en overheden en tot oneerlijke concurrentie, tast het maatschappelijk vertrouwen aan en ondermijnt zo sociale, normatieve en economische structuren van de samenleving. De laatste jaren is er mede door een aantal grote strafzaken en de financiële crisis veel politieke en maatschappelijke aandacht voor fraude en daarmee ook voor de wijze waarop de overheid fraude probeert te voorkomen en te bestrijden. Hierbij ligt de focus doorgaans op het beperken van gelegenheidsstructuren en het tegengaan van tekortkomingen in de handhaving. Ook het wetenschappelijk onderzoek naar fraude richt zich doorgaans op de situationele omstandigheden die fraude mogelijk maken en de wijze waarop (beperkingen van) regulering, toezicht of opsporing ruimte bieden voor fraude (*de gelegenheid maakt de dief*). In de criminologie bestaat er van oudsher minder aandacht voor de fraudeur, de spreekwoordelijke *dief*, en de wijze waarop en de reden waarom hij of zij zich inlaat met fraude. Veel vragen aangaande de achtergrond en denkbepelden van fraudeurs, de wijze

---

1 In het proefschrift en de Engelstalige wetenschappelijke literatuur worden de begrippen “white-collar crime” (de criminaliteitsvorm) en “white-collar offender” (de dadergroep) gebruikt. Deze begrippen kunnen op twee manieren worden vertaald naar het Nederlands: (1) fraude en fraudeurs en (2) witteboordencriminaliteit en witteboordencriminelen. Deze twee varianten komen ook grofweg overeen met de twee benaderingen van de dadergroep die in de criminologische literatuur worden onderscheiden. De eerste benadering definieert de dadergroep op basis van het feit dat zij een fraudedelict hebben gepleegd, ongeacht hun maatschappelijke status of positie binnen bedrijven of organisaties. Waarbij een fraudedelict in dit proefschrift wordt omschreven als: het schenden van vertrouwen in het financieel-economisch domein door het plegen van een delict op een niet-fysiek wijze, door heimelijkheid of bedrog. Deze zogenaamde *delict-benadering* komt globaal overeen met het begrip fraudeur. De tweede benadering bakent de dadergroep verder af op basis van persoonlijke kenmerken: de dadergroep moet een hoge maatschappelijke status hebben en/of witteboordenposities binnen bedrijven en organisaties bekleden, zoals een vertrouwens- of bestuurspositie (de zogenaamde *dader-benadering*). Deze tweede benadering komt overeen met het begrip witteboordencrimineel. Omdat het proefschrift een delict-benadering als beginpunt neemt (zie verderop) en om de leesbaarheid van de samenvatting te verhogen, wordt het begrip fraude en fraudeur in de samenvatting gebruikt, en daar waar fraudeurs die witteboordenposities bekleden worden bedoeld, wordt dit aangegeven (dader-benadering).

waarop zij worden beïnvloed door situationele omstandigheden en de redenen waarom zij zich inlaten met fraude, blijven tot op heden op belangrijke punten onbeantwoord. Is hun betrokkenheid bij fraude een reactie op specifieke omstandigheden of maakt hun betrokkenheid deel uit van een langer lopend proces? Raken fraudeurs op onderling vergelijkbare wijze betrokken bij fraude of verschillen zij hierin? En welke persoonlijke factoren beïnvloeden het proces dat leidt tot fraude?

Deze vragen staan centraal in dit proefschrift, dat als doel heeft inzicht te verschaffen in de criminele ontwikkeling van fraudeurs en de factoren die dit proces beïnvloeden. De centrale onderzoeksvragen - hoe ziet de criminele ontwikkeling van fraudeurs eruit, en welke factoren beïnvloeden deze ontwikkeling? – zijn onderzocht in vier samenhangende empirische studies. Met de beantwoording van deze onderzoeksvragen wordt niet alleen beoogd een bijdrage te leveren aan de wetenschappelijke literatuur en theorievorming, maar ook aan het vergroten van de kennis die kan worden toegepast in de praktijk. Een beter begrip van het persoonlijke ontwikkelingsproces en de onderliggende individuele factoren bij fraudeurs kan bedrijven en overheden beter in staat stellen maatregelen te treffen om fraude te voorkomen en te bestrijden.

Het onderwerp van het proefschrift – de criminele ontwikkeling van fraudeurs – ligt op het snijvlak van twee criminologische disciplines die thematisch, methodologisch en theoretisch sterk van elkaar verschillen. Witteboordencriminologie, het vakgebied dat fraude bestudeert, concentreert zich doorgaans op criminogene (macro- en mesoniveau) omstandigheden binnen bedrijven en economische sectoren. De betrokkenheid van individuele managers, bestuurders of werknemers bij fraude wordt doorgaans verklaard uit de blootstelling aan gelegenheidsstructuren, economische druk of een organisatiecultuur die aanzet tot regelovertrekend gedrag. Hoewel deze omstandigheden belangrijk zijn, is het niet aannemelijk dat alleen de blootstelling aan criminogene omstandigheden fraude kan verklaren. Een dergelijke verklaring houdt bijvoorbeeld geen rekening met de mogelijkheid dat personen met criminogene eigenschappen, denkbeelden of beweegredenen zich aangetrokken kunnen voelen tot criminogene bedrijven. Ook zal niet iedere manager, bestuurder of werknemer op gelijke wijze reageren op economische druk, verleiding of een onethisch werkklimaat binnen een bedrijf. Daarnaast kunnen individuen met een criminogene achtergrond een belangrijke rol spelen in het beïnvloeden, in stand (laten) houden of creëren van criminogene omstandigheden binnen bedrijven. Samenvattend lijken dus niet alleen situationele omstandigheden maar ook de persoon van de fraudeur van belang om betrokkenheid bij fraude te begrijpen. Door de sterke focus op situationele factoren in de wittenboordencriminologie, is echter nog maar relatief weinig bekend over de rol en aard van individuele factoren in de criminele ontwikkeling van fraudeurs.

In tegenstelling tot de witteboordencriminologie met haar focus op situationele omstandigheden, richt de levensloopcriminologie zich wel op individuele daders. De betrokkenheid van individuen bij criminaliteit wordt in deze discipline beschouwd als het resultaat van een individueel ontwikkelingsproces dat nauw is verbonden met de leeftijd en levensfase van daders. Een wijd onderschreven conclusie in de levensloopcriminologie is dat bij de meeste daders antisociaal, deviant en (later) crimineel gedrag zich reeds op jonge leeftijd of in de jeugd manifesteert en na een piek in adolescentie afneemt in vroegvolwassenheid (de *leeftijd-criminaliteitscurve*). Hoewel onderzoek ook laat zien dat sommige daders crimineel actief blijven of juist beginnen met criminaliteit in volwassenheid, is er relatief weinig empirisch onderzoek naar en theoretische aandacht voor dadergroepen die zich op latere leeftijd (blijven) bezighouden met criminaliteit. Om vormen van volwassencriminaliteit zoals fraude te kunnen verklaren worden verschillende theoretische benaderingen gehanteerd. Een eerste groep van zogenaamde “statische” theorieën stelt dat criminogene stabiele factoren, zoals lage zelf-controle of een ander karakter- of persoonlijkheidskenmerk, de kans op deviant en crimineel gedrag in volwassenheid sterk verhogen. Een tweede groep van “dynamische” theorieën stelt daarentegen dat veranderingen in iemands leven, zoals een afname van de binding met de maatschappij, de kans op regelovertrekend gedrag in volwassenheid kan doen toenemen. Hierbij zijn daders, volgens prominente levensloopcriminologen, echter geen passieve slaven van stabiele en dynamische factoren; daders beïnvloeden zelf hun criminele ontwikkeling via hun persoonlijke interpretaties, reacties en denkbeelden (de notie van *human agency*). Samenvattend lijkt het levensloopcriminologisch perspectief in beginsel niet alleen relevant om de criminele ontwikkeling van straatcriminelen te begrijpen maar ook die van fraudeurs. Vanuit de levensloopcriminologie is er echter maar weinig aandacht voor fraudeurs en er is slechts een klein aantal levensloopstudies onder fraudeurs uitgevoerd.

Hoewel de uitgevoerde studies naar de criminele ontwikkeling van fraudeurs belangrijke kennis hebben opgeleverd, kennen ze verschillende (methodologisch) beperkingen en hebben ze belangrijke vragen over de criminele ontwikkeling en de rol van de persoonlijke achtergrond en denkbeelden van de fraudeurs hierin onbeantwoord gelaten. Zo vond de dataverzameling van de longitudinale studies in de jaren zeventig van de vorige eeuw plaats (in Noord-Amerika) en was er geen data over jeugddelinquentie voorhanden. Daarnaast kenden alle studies die de criminele ontwikkeling bestudeerden een delict-benadering, zodat onbekend is hoe de criminele ontwikkeling van fraudeurs in bestuurs- of andere vertrouwensposities zich voltrekt. De belangrijkste lacune in eerdere studies is echter dat mede door de gebruikte onderzoeksmethoden weinig inzicht is

verkregen in de aanwezigheid, rol en aard van criminogene individuele factoren in de criminele ontwikkeling van fraudeurs. Een laatste belangrijke kant van de criminele ontwikkeling van fraudeurs dat in eerder onderzoek onvoldoende aan bod is gekomen, betreft de vraag hoe persoonlijke denkbeelden, beweegredenen en beslissingen van fraudeurs hun criminele ontwikkeling beïnvloeden (*human agency*).

Onderzoeken

In dit proefschrift zijn de centrale onderzoeksvragen - hoe ziet de criminele ontwikkeling van fraudeurs eruit, en welke factoren beïnvloeden deze ontwikkeling? - onderzocht in vier samenhangende empirische studies. In deze vier onderzoeken is gebruik gemaakt van weinig toegepaste onderzoeksmethoden in de witteboordencriminologie, zoals trajectanalyse en vergelijkende analyses met gepaarde controlegroepen, een bijzondere dataset van zowel kwantitatieve data die door verschillende overheidsdiensten, zoals de Belastingdienst, Reclassering Nederland, het Openbaar Ministerie (OM) en het Centraal Justitieel Incasso Bureau ter beschikking zijn gesteld, alsook kwalitatieve data (interviews met fraudeurs). De onderzoekspopulatie bestaat uit een omvangrijke steekproef van personen die door het Openbaar Ministerie zijn vervolgd voor hun betrokkenheid bij serieuze fraudedelicten ($N = 644$). De meerderheid is door het Functioneel Parket, het OM-onderdeel dat onder meer verantwoordelijk is voor de opsporing en vervolging van grotere fraudezaken, vervolgd op basis van strafrechtelijke onderzoeken die zijn uitgevoerd door de bijzondere opsporingsdiensten; de overige fraudeurs zijn vervolgd door de arrondissementsparketten op basis van strafrechtelijke onderzoeken die zijn uitgevoerd door de bovenregionale recherche van de politie. Kenmerkend voor de onderzoekspopulatie is dat zij verdacht zijn van het plegen van een fraudedelict waarmee ze het vertrouwen in het financieel-economisch domein geschaad hebben: van de overheid (bijvoorbeeld fiscale fraude), van burgers of bedrijven (bijvoorbeeld beleggingsfraude) of van beiden (bijvoorbeeld faillissementfraude). In dit proefschrift is zo een *delict-benadering* van fraude als beginpunt genomen. Dat wil zeggen dat de onderzoekspopulatie niet op voorhand is beperkt tot individuen met een zekere maatschappelijke status of bepaalde positie binnen een bedrijf of organisatie. Toch wordt in het proefschrift ook expliciet aandacht besteed aan fraudeurs uit de onderzoekspopulatie die bestuurs- of andere vertrouwensposities binnen bedrijven of organisaties bekleeden (*dader-benadering*). Daarnaast is een groep fraudeurs die onherroepelijk veroordeeld is voor een fraudedelict geïnterviewd ($N = 26$).

In het eerste empirische onderzoek (Hoofdstuk 2) zijn van de onderzoekspopulatie van fraudeurs de justitiële voorgeschiedenis (vanaf hun twaalfde levensjaar) en de sociaal-economische achtergrondkenmerken

in kaart gebracht. De resultaten laten zien dat fraudeurs in Nederland een heterogene dadergroep vormen wat betreft achtergrondkenmerken, criminele voorgeschiedenis en type fraudedelicten. Op basis van semi-parametrische groepsmodellen is de onderzoekspopulatie geclusterd in groepen met een soortgelijke criminele voorgeschiedenis (criminele ontwikkelingspaden). Door daarna ook de sociaal-economische achtergrondkenmerken en selectiedelicten in de analyses te betrekken, zijn vier daderprofielen onderscheiden. De eerste twee groepen, *stereotype witteboordencriminelen* (39%) en *volwassen-starters* (39%), komen beiden pas in volwassenheid met justitie in aanraking en kenmerken zich door laagfrequent crimineel gedrag, vooral fraude zoals belasting- en faillissementfraude. De *stereotype witteboordencriminelen* zijn in vergelijking met de *volwassen-starters* minder crimineel actief en meer gespecialiseerd in fraude, beginnen later in volwassenheid met criminaliteit en lijken een hogere maatschappelijke status te hebben (ze bekleden bijvoorbeeld vaker witteboordenposities). De andere twee groepen - *volwassen-doorzetters* (22%) en *stereotype criminelen* (4%) - plegen hun eerste delicten in hun jeugd en kenmerken zich juist door frequent en minder gespecialiseerd crimineel gedrag, waarbij ze in volwassenheid overstappen van straatcriminaliteit naar fraude of fraudedelicten toevoegen aan hun criminele repertoire, zoals oplichting en creditcard fraude. De *stereotype criminelen* zijn in vergelijking met *volwassen-doorzetters* veelvuldiger crimineel actief en lijken minder stabiele levens te leiden. De uiteenlopende criminele ontwikkelingspaden van de onderzochte fraudeurs suggereren dat het criminele gedrag van fraudeurs verschillende oorzaken kent. Bij de fraudeurs die reeds in hun jeugd delicten pleegden lijken individuele criminogene factoren die hun oorsprong in de jeugd vinden van belang, terwijl bij de grote meerderheid van fraudeurs die begonnen in volwassenheid vooral criminogene veranderingen in volwassenheid van belang lijken te zijn.

De tweede empirische studie wordt in hoofdstuk 3 beschreven en bouwt voort op de bevindingen uit het eerste onderzoek door te onderzoeken of criminogene individuele factoren een rol spelen bij de criminele ontwikkeling van fraudeurs. Zoals eerder gesteld, wordt individuele betrokkenheid bij fraude doorgaans verklaard aan de hand van blootstelling aan criminogene situationele omstandigheden op en rondom het werk, waarbij de persoonlijke achtergrond van fraudeurs vaak als relatief onbelangrijk of zelfs irrelevant wordt beschouwd. In hoofdstuk 3 is deze conventie onderzocht door na te gaan of fraudeurs meer regels overtreden buiten de werkcontext dan gepaarde controle-individuen met eenzelfde socio-demografische achtergrond (geslacht, leeftijd, regio, inkomen en eigenaar bedrijf) en vergelijkbare vertrouwenspositie binnen bedrijven of organisaties. Binnen de onderzoekspopulatie van fraudeurs is onderscheid

gemaakt tussen enerzijds personen met slechts één delict op hun naam en personen met meerdere delicten, en anderzijds tussen personen die een vertrouwensfunctie bekleden binnen een bedrijf of organisatie en personen die niet zulke posities bekleden. Inkomensbelasting- en verkeersovertredingen zijn als uitkomstmaat gebruikt omdat deze vormen van (bestuurlijke) regelovertreding niet alleen buiten de werkcontext plaatsvinden maar ook onderling ongerelateerd zijn (observatieperiode van 7 en 11 jaar respectievelijk). De resultaten laten zien dat fraudeurs, inclusief zij die maar één delict op hun naam hadden staan, in verhoogde mate inkomensbelasting- en verkeersovertredingen begaan. Daarnaast laat het onderzoek zien dat, ofschoon zowel fraudeurs en controle-individen in vertrouwensposities meer regels overtreden dan zij die niet zulke posities bekleden, fraudeurs in zulke posities dit vaker doen dan controle-individen in vertrouwensposities. Op basis van de bevindingen kan worden geconcludeerd dat het op zijn minst aannemelijk is dat de persoonlijke neiging om regels te overtreden ook een rol speelt in regelovertreding op het werk. Verder impliceert de gevonden consistentie in regelovertrekend gedrag in onderling ongerelateerde omstandigheden dat factoren die stabiel blijven in verschillende omstandigheden, dat wil zeggen persoonlijke factoren, een belangrijke rol spelen bij de neiging regels te overtreden.

In hoofdstuk 4 worden de uitkomsten van de derde empirische studie beschreven. In deze studie is in twee deelonderzoeken onderzocht of een verzwakte binding met de maatschappij een factor van belang is in de criminele ontwikkeling van fraudeurs, zoals verondersteld in de belangrijkste “dynamische” theorie in de levensloopcriminologie, de *age-graded theory of informal social control* (Sampson & Laub, 1993). In het eerste deelonderzoek is de stabiliteit van sociale banden en de mate van betrokkenheid in het sociale levensdomein (binding met partner en leefomgeving) en economische levensdomein (binding met inkomensverstrekker en bestuursfunctie) in kaart gebracht, waarbij gebruik is gemaakt van 14 indicatoren (data Belastingdienst, gemeten over een observatieperiode van 7 jaar). Binnen de onderzoekspopulatie van fraudeurs is onderscheid gemaakt tussen enerzijds bestuurders (die bij de Belastingdienst als zodanig zijn geregistreerd) en niet-bestuurders, en anderzijds tussen personen met een vroege start in de criminaliteit (jonger dan 18) en personen met een volwassen start (18 en ouder). Het eerste deelonderzoek vergelijkt de onderzoekspopulatie van fraudeurs met een gepaarde controlegroep van individuen met eenzelfde socio-demografische achtergrond en vergelijkbare bestuursfuncties. In het tweede deelonderzoek is de mate van maatschappelijke binding binnen een deel van de onderzoekspopulatie van fraudeurs uit het eerste deelonderzoek onderzocht op basis van data van Reclassering Nederland. De resultaten uit het eerste van deze twee deelonderzoeken laten zien dat fraudeurs,

inclusief zij die bestuursfuncties bekleden, een relatief zwakke binding hebben in zowel het sociale als het economische levensdomein in vergelijking met controle-individuen. Een verzwakte binding met de maatschappij lijkt dus een factor van belang te zijn in de criminele ontwikkeling van fraudeurs, inclusief van hen die bestuursfuncties bekleden. De resultaten van de twee deelonderzoeken tezamen laten daarnaast zien dat, hoewel fraudeurs die reeds in hun jeugd crimineel actief waren zwakker gebonden lijken dan fraudeurs die pas in volwassenheid delicten plegen (vooral op het sociale domein), beide groepen gekenmerkt worden door een verzwakte maatschappelijke binding in vergelijking met controle-individuen. Deze uitkomst suggereert dat bindingen op verschillende manieren verzwakt raken bij fraudeurs, in de jeugd bij *vroege starters* maar ook in volwassenheid bij *volwassen starters*, en zo op verschillende wijze van invloed zijn op hun criminele ontwikkeling.

De eerste drie empirische onderzoeken kenden een kwantitatieve onderzoeksopzet en konden zodoende geen verdiepend beeld geven van de persoonlijke omstandigheden, motieven en afwegingen die een rol spelen in de criminele ontwikkeling van fraudeurs. In aanvulling op de voorgaande onderzoeken is daarom in de laatste studie, beschreven in hoofdstuk 5, juist het proces dat leidt tot de betrokkenheid bij fraude vanuit het perspectief van fraudeurs in kaart gebracht. Hiervoor zijn 26 veroordeelde fraudeurs geïnterviewd. Concepten uit de witteboordencriminologie, sociale controle theorie en de morele psychologie zijn als beginpunt genomen om de criminele ontwikkeling van de geïnterviewden te begrijpen. De interviews laten zien dat de meeste fraudeurs drie stappen doorliepen in de aanloop naar het fraudedelict waarover ze zijn geïnterviewd. Eerst is er een verandering in hun sociale of economische leven (eerste stap), die leidt tot een vorm van druk – verleiding, economisch druk of sociale druk – (tweede stap), waaraan de geïnterviewde fraudeurs toegaven door gebruik te maken van de gelegenheidsstructuren die ze tot hun beschikking hadden of door deze op te zoeken (derde stap). De interviews laten zien dat zulke situationele omstandigheden belangrijk zijn maar ook dat de betrokkenheid bij fraude niet volledig kan worden begrepen als niet ook gekeken wordt naar de mate van maatschappelijke binding die een persoon heeft (of ervaart) en de morele overwegingen van een persoon. Bij sommige geïnterviewde fraudeurs werd de binding verzwakt of werden morele overwegingen beïnvloed door omstandigheden voorafgaand aan of rondom het fraudedelict, maar vaker leken de binding of de morele overwegingen al eerder verzwakt of veranderd. De interviews schetsen ook een beeld van de wijze waarop bindingen verzwakt kunnen raken, en hoe een verzwakte binding sociale, psychologische en morele kanten kent. Wat betreft de morele overwegingen van de fraudeurs, laten de interviews zien dat deze een belangrijke en complexe rol

spelen bij de beslissing om fraude te plegen. Voortbouwend op theorieën uit de morele psychologie (Rest, 1986) beschrijft de studie niet alleen hoe fraudeurs in criminogene omstandigheden hun morele opvattingen aanpassen om fraude mogelijk te maken. De studie identificeert ook vier *morele mechanismen* die de kans op fraude vergroten, mogelijk maken of zelfs aanmoedigen ongeacht de directe criminogene omstandigheden. Bij *morele nonchalance* sluit een flexibel moreel kompas het plegen van fraude niet op voorhand uit. En bij *superieur moreel oordeel* zijn persoonlijke opvattingen de ultieme scheidsrechter om de wet (niet) na te leven. Bij *morele blokkade* verhindert een emotionele staat een morele benadering van fraude, en kan het deze zelfs aanmoedigen. En bij een *aangepast moreel zelfbeeld* is de regulerende functie van het morele zelfbeeld verlaagd waardoor de kans op fraude toeneemt.

Discussie en implicaties

Tezamen bieden de vier studies met de uiteenlopende onderzoeksmethoden, databronnen en steekproeven een consistent en verdiepende beeld van de criminele ontwikkeling van fraudeurs. Na een kritische beschouwing van de steekproef, methoden en data wordt in het afsluitende zesde hoofdstuk beschreven hoe de bevindingen en conclusies uit de vier voorgaande hoofdstukken over de criminele ontwikkeling van fraudeurs in een hedendaagse westerse samenleving zoals de Nederlandse een bijdrage leveren aan de wetenschappelijke literatuur en theorievorming in de witteboorden- en levensloopcriminologie. De vijf bijdragen worden hieronder besproken.

Ten eerste biedt het proefschrift een nieuw *raamwerk* van drie factoren - verzwakte bindingen, aangepaste morele opvattingen en criminogene situationele omstandigheden – dat helpt om te verklaren hoe en waarom fraudeurs zich inlaten met fraude. Het proefschrift laat zien dat, hoewel situationele omstandigheden ook belangrijk zijn, criminogene individuele factoren van groot belang zijn in de criminele ontwikkeling van fraudeurs. Zo verhogen een verzwakte maatschappelijke binding en flexibele en deviante morele opvattingen de kans dat fraudeurs in criminogene omstandigheden terechtkomen, fraudemogelijkheden creëren of onder druk bezwijken. Bovendien lijken individuele factoren van groot belang bij de uiteindelijke beslissing om fraude te plegen of er van af te zien. Het proefschrift stelt ook een aanzienlijke diversiteit vast in de duur, frequentie en ernst van crimineel en frauduleus gedrag binnen de onderzoekspopulatie. Deze variatie in criminele ontwikkelingspaden kan begrepen worden uit de verschillen in de mate waarin en de duur waarvan bindingen zijn verzwakt en morele opvattingen zijn aangepast, en in de mate van blootstelling aan criminogene omstandigheden. Bij fraudeurs die reeds in hun jeugd crimineel actief zijn, lijken bindingen en morele opvattingen al in hun jeugd en in

relatief sterke mate verzwakt en aangepast; een bevinding die correspondeert met hun veelzijdige en veelvuldige delictsgedrag vanaf hun jeugd. Fraudeurs met een criminele start in volwassenheid lijken daarentegen gemiddeld (er zijn uitzonderingen) minder verzwakte bindingen en minder deviante morele opvattingen te hebben, hetgeen overeenkomt met hun minder frequente en meer gespecialiseerde criminele gedrag (te weten: fraude). Samenvattend lijkt het raamwerk een adequate verklaring te bieden voor de betrokkenheid bij fraude en voor de verschillende criminele ontwikkelingspaden. Het is echter een nieuw perspectief. In vervolgonderzoek moet daarom het raamwerk en de complexe relaties en interacties tussen de drie factoren, in het bijzonder die tussen binding en moraliteit, nader worden onderzocht.

Ten tweede laat het proefschrift zien dat de betrokkenheid bij fraude het resultaat is van een ontwikkelingsproces dat voor de meerderheid van de fraudeurs begint in volwassenheid. In dit proces spelen persoonlijke denkwijzen, interpretaties en (re)acties van fraudeurs een belangrijke rol (*human agency*). Het zijn dus niet alleen stabiele of dynamische factoren (an sich) die van invloed zijn op de beslissing te frauderen maar ook de wijze waarop fraudeurs hun leven en zichzelf zien, en hoe ze omgaan met of reageren op veranderingen. Echter, anders dan dadergroepen die doorgaans worden onderzocht in de levensloopcriminologie, begint de criminele ontwikkeling van fraudeurs in de meerderheid van de gevallen in volwassenheid. De criminele ontwikkeling van de meerderheid van de onderzoekspopulatie kan als zodanig niet eenvoudig worden teruggelid naar hun jeugd of worden verklaard uit vroege socialisatieproblemen of stabiele criminogene eigenschappen die op jonge leeftijd ontstaan. Het zijn juist veranderingen in hun (volwassen) leven – in binding, morele opvattingen en criminogene omstandigheden - die een belangrijke rol lijken te spelen bij hun betrokkenheid bij fraude. Na een verandering kan er desondanks sprake zijn van aanzienlijke continuïteit in regelovertredend gedrag, deviante morele denkbeelden en verzwakte bindingen. Hoewel de onderzoeksbevindingen het belang van verandering laten zien, kan niet geheel worden uitgesloten dat stabiele eigenschappen via selectie of interactie van invloed zijn op de criminele ontwikkeling van fraudeurs die pas in volwassenheid met justitie in aanraking komen. Mogelijkerwijs hebben zulke fraudeurs karakter- of persoonlijkheidseigenschappen die door een verandering criminogeen worden in volwassenheid, en dan bindingen en morele opvattingen negatief beïnvloeden. Dit kunnen bijvoorbeeld eigenschappen zijn die eerder in het leven onderdrukt of latent aanwezig waren of eigenschappen die tot zowel legaal als illegaal gedrag in de zakenwereld kunnen leiden, zoals lage zelf-controle, narcisme of bepaalde moraliteit-gerelateerde eigenschappen. Vervolgonderzoek moet meer inzicht bieden in de rol van onderdrukte, latente of

‘twee-kanten-van-de-medaille’-factoren in relatie tot levensloopveranderingen bij het ontstaan van fraude.

Ten derde laat het proefschrift het belang zien van - en biedt het een nieuw perspectief op - de rol van maatschappelijke binding en persoonlijke morele opvattingen bij fraude. In lijn met de ideeën uit de sociale controletheorie laten de uitkomsten zien dat een verzwakte binding sociale, psychologische en morele kanten heeft. Fraudeurs hebben niet alleen minder stabiele bindingen met hun sociale en economische omgeving, de interviews laten zien hoe fraudeurs een afstand tot de maatschappij (kunnen) ervaren (psychologische binding) en/of de normen en wetten van de samenleving niet (altijd) onderschrijven (morele binding). De vastgestelde verzwakte binding van fraudeurs die bestuursfuncties bekleden en de interviews die illustreren hoe socialisatieprocessen binnen bedrijven en branches maatschappelijke bindingen negatief kunnen beïnvloeden, wijzen op de criminogene rol van verzwakte bindingen bij criminaliteit binnen bedrijven en organisaties. Op basis van de huidige resultaten en eerder onderzoek, is het aannemelijk dat verzwakte bindingen een belangrijke - maar tot nu toe onderbelichte - rol kunnen spelen bij twee fenomenen die in de witteboordencriminologie veelvuldig worden bestudeerd: deviante organisatieculturen en machtsposities binnen bedrijven. Aan de ene kant kunnen zwakker gebonden werknemers, managers of bestuurders zich (meer dan anderen) aangetrokken voelen tot een organisatiecultuur waarin de grenzen van de wet worden opgezocht (selectie effect). Aan de andere kant kunnen deviante organisatieculturen en de macht die bestuurders, managers of werknemers in (top)posities in bedrijven en organisaties ervaren op hun beurt de binding van personen met de maatschappij en hun sociale omgeving verzwakken, zo wordt door criminologen en psychologen gesteld. In het proefschrift wordt daarom gepleit voor vervolgonderzoek naar de relatie tussen deviante organisatieculturen en machtsstructuren binnen bedrijven, maatschappelijke binding en fraude.

Wat betreft de relatie tussen moraliteit en fraude laat het proefschrift zien dat persoonlijke morele opvattingen een belangrijke maar complexe rol spelen bij fraude. Aan de ene kant illustreren de interviews hoe prosociale opvattingen fraudeurs in het verleden hebben weerhouden om (omvangrijker) regels te overtreden, zelfs bij verleidingen of onder economische druk. Aan de andere kant laten de interviews duidelijk zien dat flexibele en deviante morele denkbeelden fraude mogelijk maken of aanzetten tot fraude. Voortbouwend op een van de belangrijkste en best onderzochte theorieën over (on)ethisch gedrag (Rest, 1986), laat het proefschrift zien dat fraudeurs onderling sterk verschillen als het gaat om het ontstaan van deviante morele opvattingen en de aard en ernst daarvan. In lijn met bestaand psychologisch onderzoek maken de bevindingen van het proefschrift aannemelijk dat, hoewel sommige geïnterviewde fraudeurs

tijdens of na het delict hun gedrag naar zichzelf of anderen goed praatten (*neutralisaties*), de rol van moraliteit diverser en complexer is dan vaak in witteboordencriminologisch onderzoek wordt aangenomen. Het gebruik van neutralisaties lijkt af te hangen van de vraag of, en in hoeverre, een persoon de aard en consequenties van zijn of haar frauduleuze handelen in morele termen beziet, een persoon de geschonden norm heeft geïnternaliseerd en onderschrijft en/of een persoon zichzelf als gezagsgetrouw ziet. Een verdere toevoeging aan de literatuur zijn de vier morele mechanismen die zijn geïdentificeerd. De vier mechanismen, *morele nonchalance*, *superieur moreel oordeel*, *morele blokkade* en *aangepast moreel zelfbeeld*, bieden een nieuw perspectief om in vervolgstudies de morele opvattingen en afwegingen van bestuurders, managers en werknemers binnen bedrijven en organisaties - specifiek in relatie tot deviante organisatieculturen - nader te onderzoeken.

Ten vierde biedt het proefschrift nieuwe kennis over hoe groepen fraudeurs van elkaar verschillen dan wel op elkaar lijken: personen die een fraudedelict hebben gepleegd, ongeacht de positie binnen bedrijven of organisaties (*delict-benadering*) en personen die witteboordenposities binnen bedrijven en organisaties bekleden (*dader-benadering*). Aan de ene kant toont het onderzoek dat de groepen verschillen wat betreft criminogene omstandigheden, zoals gelegenheidsstructuren, en het soort fraude dat ze plegen. Aan de andere kant laat het onderzoek zien dat, hoewel beide groepen verschillen in de mate van regelovertrekend gedrag en maatschappelijke binding, beide groepen vergelijkbaar criminogeen gedrag vertonen. Beide groepen laten herhaald en divers delictsgedrag, context-ongerelateerd regelovertrekend gedrag (in vergelijking met controle-individueen), verzwakte maatschappelijke binding (in vergelijking met controle-individueen) en flexibele of deviante morele opvattingen zien. De drie factoren uit het besproken raamwerk lijken dus voor beide groepen fraudeurs relevant om hun criminele ontwikkeling te begrijpen. Een belangrijke gerelateerde vaststelling uit het proefschrift is dat in een hedendaagse westerse samenleving zoals de Nederlandse, de "fraudeur" zich niet makkelijk laat vangen door of een delict- of een dader-benadering. Aan de ene kant lijkt een delict-benadering van fraudeurs die geen (expliciete) aandacht schenkt aan de posities van fraudeurs binnen bedrijven en organisaties te beperkend. De resultaten laten zien dat de organisatorische posities fungeren als "zwaard en schild" bij het plegen fraude omdat ze de fraudeur vertrouwen, gelegenheden en afschermingsmogelijkheden bieden. Daarnaast is de maatschappelijke en financiële schade van fraude die is gepleegd vanuit zulke posities doorgaans relatief groot, zo laten ook de interviews zien. Aan de andere kant laat het proefschrift zien dat een dader-benadering die zich uitsluitend richt op hoge-status fraudeurs een groot deel van de populatie van (potentiele)

fraudeurs over het hoofd zou zien. Anders dan in de tijd van Sutherland (in de jaren 1930), toen fraude grotendeels leek voorbehouden aan een beperkte groep personen met hoge status in bepaalde organisatorische posities, zijn er in de hedendaagse samenleving niet alleen meer gelegenheidsstructuren (binnen en buiten bedrijven) maar kunnen deze ook door een diverse groep burgers en ondernemers worden misbruikt. Fraude is in die zin gedemocratiseerd. Om de problematiek van de wijze waarop en de redenen waarom burgers en ondernemers zich inlaten met fraude adequaat te kunnen begrijpen in hedendaagse westerse samenlevingen, lijkt een brede benadering van fraudeurs gewenst. Hierbij zou niet zozeer de sociale status van de fraudeurs centraal moeten staan, maar vooral de organisatorische posities van fraudeurs binnen bedrijven en organisaties die zo'n belangrijke rol bij fraude lijken te spelen.

Een vijfde en laatste toevoeging aan de literatuur betreft de nieuwe kennis die het proefschrift biedt voor de levensloopcriminologie, in het bijzonder wat betreft het ontstaan en voortbestaan van crimineel gedrag in (laat) volwassenheid, een relatief weinig onderzocht onderzoeksterrein. De identificatie van een grote groep *volwassen starters* en een kleinere groep *vroege starters* die doorgroeit naar fraude, doet de vraag rijzen of, en in hoeverre, de *leeftijd-criminaliteitscurve* (vroeg begin deviantie en criminaliteit, piek in adolescentie, afname in jongvolwassenheid, weinig criminaliteit in volwassenheid) een adequate beschrijving geeft van de criminele ontwikkeling van alle dadergroepen. Levensloponderzoek richt zich bijna uitsluitend op jongeren en straatcriminelen en de observatieperiodes van levensloponderzoeken houden meestal op na jongvolwassenheid. Mogelijkerwijze is de leeftijd-criminaliteitscurve dus het ongewenste bijeffect van de onderzochte populaties, de delictsafbakening en observatieperiodes. Het hier waargenomen patroon van criminaliteit in volwassenheid laat in ieder geval een ander beeld zien. De resultaten uit het proefschrift passen op hun beurt in een rij van onderzoeken die tonen dat (een begin in) criminaliteit in volwassenheid niet zo uitzonderlijk is als soms wordt aangenomen door levensloopcriminologen.

De bevinding uit het proefschrift dat zowel ogenschijnlijk conventionele individuen alsook (voormalige) straatcriminelen zich inlaten met fraude, roept daarnaast de vraag op of, en in welke mate, conventionele burgers en straatcriminelen meer in het algemeen zich inlaten met fraude. Burgers en ondernemers hebben niet alleen gelegenheden om fraude te plegen binnen bedrijven of bij het doen van zaken. Criminologen stellen ook dat fraude wordt gekenmerkt door een zekere morele ambivalentie, en dat de normen en waarden op het werk en bij het doen van zaken maken dat burgers en ondernemers eerder geneigd zouden zijn regels op de werk- of de marktplaats te overtreden dan andere soorten regels. In lijn hiermee laten zelf-rapportage

studies bijvoorbeeld zien dat “gewone” burgers zich vooral inlaten met fraude. Daarnaast zijn er ook gronden om aan te nemen dat (straat)criminelen die vanaf hun jeugd criminaliteit hebben gepleegd zich naarmate ze ouder worden meer met fraude zullen inlaten, net zoals de *vroege starters* in dit proefschrift die overstapten van straatcriminaliteit naar fraude of fraudedelicten toevoegden aan hun criminele repertoire. Naarmate criminelen ouder worden lijkt fraude een aantal aantrekkelijke voordelen boven straatcriminaliteit te bieden, zoals een relatief lage (ervaren) pakkans en minder fysieke risico’s en stress. Bovendien bieden maatschappelijke en economische omstandigheden, zoals het gemak om een bedrijf te beginnen en de omvangrijke welvaartstaat, aantrekkelijke gelegenheden om fraude te plegen voor deze dadergroep. Dus, waar het hebben van werk en het doen van zaken voor jongeren en jongvolwassenen kan leiden tot het stoppen met criminaliteit, zijn werk en het doen van zaken in latere stadia van het leven voor “gewone” burgers en straatcriminelen mogelijk juist een criminogene omgeving. In het proefschrift wordt bepleit dat er meer onderzoek moet komen naar (het ontstaan van) criminaliteit in volwassenheid en dat dit onderzoek ook expliciet aandacht moet schenken aan fraude.

Aanbevelingen en interventiestrategieën

Een belangrijke doelstelling van het proefschrift was het genereren van kennis die het mogelijk maakt om fraude beter te kunnen voorkomen dan wel te bestrijden. Uit de resultaten vloeien vier interventiestrategieën voort die de kans op fraude kunnen verkleinen. De eerste strategie ziet toe op een goede selectie aan de poort. Het gegeven dat sommige fraudeurs criminele antecedenten hadden toen ze fraude pleegden vanuit vertrouwensfuncties in bedrijven of organisaties, wijst op het belang van goede selectie aan de poort door bedrijven, organisaties en toezichthouders. De screeningsautoriteit Justis speelt hier een belangrijke rol wat betreft het afgeven van verklaringen omtrent het gedrag, het screenen van bestuurders en het toetsen van de integriteit van aanvragers van vergunningen en subsidies. Maar ook het civiele en strafrechtelijke bestuursverbod (en het intrekken van vergunningen) voor repeterende fraudeurs zijn middelen die in deze strategie van belang kunnen zijn. Echter, het onderzoek laat zien dat ook personen zonder criminele voorgeschiedenis een risico kunnen (gaan) vormen in vertrouwensposities binnen bedrijven en organisaties. Toezichthouder, bedrijven en organisaties moeten daarom overwegen bij de selectie aan de poort niet alleen na te gaan of er sprake is van antecedenten maar ook om verzwakte maatschappelijke bindingen en afwijkende morele opvattingen in kaart te brengen via selectieprocedures, -interviews en -assessments.

Een tweede strategie betreft de periodieke preventieve monitoring van criminogene gedragingen en/of denkbeelden. Een belangrijke bevinding uit

het proefschrift is dat voorheen normconforme individuen door veranderende omstandigheden ontvankelijk kunnen worden voor fraude. Dus ook individuen die reeds een vertrouwenspositie bekleeden kunnen het risico lopen zich in te laten met fraude. Bedrijven en organisaties moeten daarom overwegen periodiek en preventief na te gaan of bestuurders, managers en werknemers geen afwijkende morele opvattingen en/of verzwakte banden ontwikkelen (bijv. na een belangrijke gebeurtenis in hun leven). Bedrijven en instellingen moeten er bovendien alles aan doen om omstandigheden binnen organisaties die bindingen en morele opvattingen negatief (kunnen) beïnvloeden te beperken en maatregelen nemen om een gezond organisatieklimaat te bewerkstelligen. Toezichthouders kunnen vervolgens toezicht houden op het (voort)bestaan van een gezonde werkomgeving en –cultuur, zoals nu reeds gebeurt door de Autoriteit Financiële Markten en De Nederlandsche Bank in de financiële sector.² Het Openbaar Ministerie (OM) kan een bijdrage leveren aan deze strategie door zaken te selecteren en te vervolgen waar deviante normen en/of onvoldoende maatschappelijke binding een rol spelen bij de fraude. Het OM kan daarnaast overwegen (juridische) maatregelen te eisen om het organisatieklimaat te verbeteren en met een gerichte communicatiestrategie het belang van een gezond organisatieklimaat onder de aandacht brengen bij specifieke (risico) branches of bij de maatschappij in den brede. Als laatste kunnen toezichthouders, zoals de Belastingdienst, en de screeningautoriteit Justis overwegen indicatoren van risicovol gedrag uit het proefschrift op te nemen in hun dynamische toezichtsmodellen om preventief risicovol gedrag te detecteren.

De derde strategie betreft het gericht inzetten van risicoanalyses en risicomodellen. Aangezien het voorkomen van fraude niet altijd mogelijk is, vormen risicoanalyses en risicomodellen ook een belangrijke strategie. Aan de ene kant laten de interviews zien dat fraude in veel van de onderzochte gevallen begint bij een kleine stap en zich ontwikkelt naar iets omvangrijkers. Idealiter zijn risicomodellen in staat om kleine onregelmatigheden te detecteren om fraude in de kiem te smoren. Aan de andere kant laten de bevindingen zien dat sommige fraudeurs zich herhaaldelijk en professioneel bezighouden met fraude zonder dat dit wordt gedetecteerd. Risicoanalyses gericht op het detecteren van professioneel opererende fraudeurs lijkt daarom ook van belang (tezamen

---

2 Deze toezichthouders hebben daarnaast andere handhavingsprogramma's die aansluiten bij de hier gepresenteerde aanbevelingen. Zo toetsen zij niet alleen de integriteit van bestuurders van financiële instellingen bij hun aantreden maar kunnen ze ook de betrouwbaarheid en geschiktheid van bestuurders die reeds een bestuursfunctie bekleeden hertoetsen. Andere toezichthouders kunnen overwegen vergelijkbare programma's in sectoren onder hun toezicht in te voeren.

met een gerichte aanpak). Bevindingen uit het proefschrift, zoals patronen van regelovertrekend gedrag, kunnen worden gebruikt om dergelijke risicomodellen aan te scherpen en te verbeteren.

Een vierde en laatste strategie betreft maatregelen om de band tussen frauderende bestuurders, managers en werknemers en de maatschappij te versterken. Het proefschrift laat zien dat een verzwakte binding met de maatschappij een belangrijke rol kan spelen in de criminele ontwikkeling van fraudeurs. Het is aannemelijk dat het omgekeerde proces, de versterking van de maatschappelijke binding, een effectief middel kan zijn om fraudeurs te rehabiliteren, regelnaleving verbeteren en recidivisme tegen te gaan. Het versterken van de binding kan op verschillende manieren vorm krijgen. De zittende en staande magistratuur kan sancties en maatregelen eisen en opleggen die beogen de sociale, psychologische en morele binding met de maatschappij te versterken, bijvoorbeeld via taakstraffen, maatregelen en voorwaarden voor voorwaardelijke straffen of bij transacties. Daarnaast impliceert de geconstateerde verzwakte binding van fraudeurs dat de Reclassering een belangrijke rol kan spelen bij rehabilitatie en het voorkomen van toekomstig regelovertrekend gedrag door te helpen de binding te versterken. Nu lijkt de Reclassering nog maar in beperkte mate betrokken bij de aanpak van fraudeurs.

Tot slot en samenvattend, de belangrijkste bevinding van het proefschrift is dat criminogene veranderingen in het persoonlijke en zakelijke leven de lijn tussen conformiteit en deviantie doen vervagen bij fraudeurs. Het proces dat leidt tot betrokkenheid bij fraude kondigt zich niet altijd aan in de vorm van vroege risicofactoren of een strafblad, maar hangt samen met criminogene (werk-)omstandigheden, zwakkere maatschappelijke bindingen en het afstand nemen van in de maatschappij gedragen normen door ogenschijnlijk conventionele werknemers, managers en bestuurders.